

SIDERAT EKINLARNI EKISHDA BEGONA O'TLARNING TARQALISHINI OLDINI OLISH VA ULARGA QARSHI AGROTEXNIK KURASHISH CHORALARI

Musurmanova Mohinur Murot qizi

*Guliston davlat universiteti Agrotuproqshunoslik va melioratsiya kafedrasida tayanch
doktoranti*

Turdimetov Shaxobiddin Muhitdinovich

Guliston davlat universiteti professori, biologiya fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya: *Mazkur maqoladan siderat ekinlarni ekishda begona o'tlarga qarshi samarali kurashish uchun ularning tarqalishini oldini olish hamda ularga qarshi agrotexnik tadbirlar qo'llanilishi haqidagi fikrlar ilgari surulgan.*

Kalit so'zlar: *agrotexnik tadbirlar, qator oralariga ishlov berish, shudgorlash, diskli borona, kultivatsiya, begona o'tlarni tarqalishini oldini olish, maxsus tadbirlar.*

Aksariyat begona o'tlar avtotrof (noparazit) bo'lib, ular ildizi orqali tuproqdan suv va oziq moddalarni o'zlashtirib, mustaqil hayot kechiradi. O'sish davrining qisqa yoki uzunligiga qarab, begona o'tlar kam yillik va ko'p yilliklarga bo'linadi. Kam yillik begona o'tlar bir yillik va ikki yillik bo'ladi. Eng ko'p va keng tarqalgan biologik guruhga mansub bir yillik begona o'tlar faqat urug'idan ko'payadi. Urug'larining unib chiqish muddatlariga ko'ra ular efemerlar, erfa bahorgi, kech bahorgi, qishlovchi va kuzgi begona o'tlar bioguruhlariga bo'linadi. Efemerlarning o'sish davri qisqa bo'lib, ularning hayoti unib chiqishidan urug' yetilguncha 1,5-2 oy davom etadi. Bunga lolaqizg'aldoq, yulduzo't misol bo'ladi. Kuzda unib chiqqanlari qishlaydi. Ular kuzgi g'alla birinchi yilgi beda, kuzgi piyoz va boshqa ekinlar orasida ko'p uchraydi. Erta bahorgi begona o'tlar urug'i ilk ko'klamda, hali tuproq yaxshi qizimasidanoq unib chiqadi va ekinlar hosilini yig'ishtirib olguncha yoki ular bilan bir vaqtda pishib yetiladi. Bahorgi ekinlar orasida ko'p uchraydi. yovvoyi sulii, olabuta, jag' -jag' , qizil tasma shular jumlasiga kiradi. Kech bahorgi begona o'tlar urug'i bahorda tuproq yaxshi qiziganda unib chiqadi, sekin rivojlanib, urug'i ekinlar hosili yig'ib-terib olingandan keyin yetiladi. Kechki ekinlar orasidagi o'tlar urug'i bir vaqtda yetiladi. Bularga gultojxo'roz, semizo't, shamak, itqo'noq, burgan, tuyaqorin kabi o'tlar kiradi.

Begona o'tlarning tarqalishini oldini olish va ularga qarshi agrotexnik kurashish choralari.

Begona o'tlarga qarshi kurashish tadbirlari ularning tarqalishini oldini olish va maxsus tadbirlarga bo'lish mumkin.

Dalalarni begona o'tlardan toza bo'lishini ta'minlashda ularni tarqalishini oldini olish tadbirlari muhim ahamiyatga ega. Ko'pchilik begona o'tlarning urug'lari ekin bilan birga etiladi. Hosil yig'ishtirib olinganda ular donga aralashib ketadi. Shuning uchun ekinlarni, ayniqsa, g'alla, beda va boshqa mayda urug'lilarni ekishdan oldin

begona o'tlar urug'idan tozalash zarur. Odatda, bug'doyda olabuta, ismaloq, beda urug'iga zarpechak, sholida kurmak aralashgan bo'ladi. Urug'likni tozalash ekinning sof bo'lishini ta'minlaydi. Begona o'tlar urug'i etilmasdan ekinlar hosilini yig'ib olish kerak. Ayniqsa, bedani 15-25 % gullagandayoq o'rish zarur. Dalalarga ko'pgina begona o'tlarning urug'i sug'orish suvi orqali tarqaladi. Shuning uchun sug'orish shoxobchalari, ariq, zovur va kanallar bo'yidagi begona o'tlarni urug'latmasdan o'z vaqtida o'rib tashlash kerak. Begona o'tlar tarqalishini oldini olishda dalalarga faqat yaxshi chirigan go'ng chiqarish kerak. Chirimagan go'ngda begona o'tlarning urug'i juda ko'p bo'ladi, chunki ular em-xashakka aralashib, hayvonlarning oshqozon-ichagidan o'tganda ham unuvchanligini yo'qotmaydi.

Karantin tadbirlar. Begona o'tlarni tarqalishini oldini olish uchun ichki va tashqi karantin tadbirlar qo'llaniladi. Ichki karantin mamlakat ichidagi xavfli begona o'tlarni bir viloyatdan ikkinchi viloyatga o'tishini oldini oladi. Tashqi karantin esa chet ellardan ashaddiy begona o'tlarni O'zbekistonga kirib kelishini oldini oladi. Ichki karantin begona o'tlarga yovvoyi gultojxo'roz, devkurmak, govkurmak, kakra, g'umay, ajriq, salomalaykum, oqmiya, achchiqmiya, zarpechak, chirmovuq va boshqalar kiradi. Karantin begona o'tlar tarkibi doimiy bo'lmay, qishloq va suv xo'jalik vazirligining tegishli tashkilotlari tomonidan ko'rib unga o'zgartishlar kiritiladi.

Agrotexnik kurash choralari. Begona o'tlarni yo'qotishda kuzgi shudgorning ahamiyati.

Begona o'tlarga qarshi qiruvchi agrotexnik choralarga erga ekin ekishdan oldin, ekin ekilgandan keyin, qator oralariga ishlov berish va kuzgi shudgorlash tadbirlari kiradi.

Erga ekin ekishdan oldin begona o'tlarni yo'qotish sug'oriladigan dehqonchilik sharoitida kuzgi shudgorlangan maydonlarda erta bahorda erning ustki ya'ni ishlov beriladigan qatlami etilishi bilan qatqaloqni yumshatish va bir yillik begona o'tlarni yo'qotish maqsadida erlar boronalanadi. Bunda endi urug'dan unayotgan o'tlar qiriladi va ishlov chuqurligidagi ko'p yillik begona o'tlarning vegetativ organlari tirmalab tozalanadi.

Ko'p yillik ildizpoyali begona o'tlar o'sgan erlarda ekin ekishdan oldin diskli boronalar ishlatmaslik kerak, aks holda ularning ildizpoyasi kesilib ketib, nihoyatda ko'payib ketadi. Diskli boronalar sozlanishiga qarab, bir yillik begona o'tlarni yo'qotishda yaxshi natija beradi.

Ekin qator oralaridan begona o'tlarni yo'qotish. Ekin qator oralaridagi bir yillik va ikki yillik begona o'tlarni kultivatsiyalash yo'li bilan yo'qotish mumkin. O'simliklar tupi yonidagi begona o'tlar o'toq yoki chopiq qilish yo'li bilan yo'qotiladi. Begona o'tlarni yo'qotish uchun birinchi ishlovni barvaqt, sifatli qilib o'tkazish samarali natija beradi. Kultivatsiya mavsumda har galgi sug'orishdan keyin o'tkazilganda, begona o'tlarning o'sishiga barham beriladi. Sug'orishdan-sug'orishgacha bo'lgan davr uzoq bo'lsa, bu davr ichida yana ishlov beriladi. Ko'p yillik begona o'tlarni esa har galgi

sug'orishdan keyin erning namligi obi-tobiga kelganda, ildizi bilan sug'urib tashlash zarur. Kuzgi shudgorlashni sifatli qilib ikki yarusli pluglar bilan o'tkazish begona o'tlar sonini keskin kamaytiradi. Chimqirqarli plug bilan tuproq yuzasiga to'kilgan begona o't urug'lari 30-35 sm chuqurlikka ko'milsa ma'lum miqdorda unuvchanligini yo'qotadi.

Ildizpoyali begona o'tlar ko'p tarqalgan dalalarni shudgorlashdan oldin ag'dargichi olingan plugda 18-22 sm chuqurlikda yumshatib, so'ngra chizel yordamida ildiz poyalarini tirmalab olish kerak. Har yili o'zgargan chuqurlikda haydash ham begona o'tlarni kamaytiradi. Agar birinchi yili 40 sm chuqurlikda, keyingi yillarda 25, 30, 35 va 40 sm chuqurlikda shudgorlansa, begona o'tlar urug'lari tushgan-qatlam uch yilgacha er betiga chiqmaydi va unuvchan urug'lar miqdori kamayadi.

2. Begona o'tlarga qarshi maxsus kurashish choralari.

Begona o'tlarga qarshi maxsus kurash choralariga biologik, olovli kurash, mulchalash va boshqa usullar kiradi. Almashlab ekish, ekinlarni ekish muddatlari, me'yorlari, begona o'tlarning zararkunandalari va kasalliklaridan foydalanish biologik kurash usuliga kiradi.

Almashlab ekish-begona o'tlarga qarshi kurashda eng samarali usul hisoblanadi. Agrotexnikasi turlicha bo'lgan ekinlarni navbatlab ekish begona o'tlarni keskin kamaytiradi. Masalan, bedadan keyin paxta dalasidagi begona o'tlar miqdori 40-50 % kamayadi.

Ekinlarni optimal muddatlarda ekish, o'sishi va rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratish, qator orasidagi begona o'tlarni yo'qotishda chuqur ishlov berish, oziqlantirish, sug'orish va boshqa tadbirlar o'simliklarning tez o'sishiga, begona o'tlarni esa siqilib qolishiga sabab bo'ladi. Ekinlar ko'chatining qalinligi normal bo'lishi kerak. Chunki, maydonlarda ko'chatlar siyrak bo'lishi begona o'tlarning ko'payishiga imkoniyat tug'diradi. Shuning uchun ko'chat qalinligi normal bo'lishiga erishish lozim. Shumg'iy va zarpechak urug'i topilgan uchastkalarda tekinxo'r begona o'tlar zararlamaydigan ekinlar ekish kerak.

Tekinxo'r begona o't shumg'iyaga qarshi fitomiza pashshasidan foydalanilmoqda. Ular shumg'iyaning guliga tuxum qo'yadi, natijada uning urug'i 71 % gacha kamayadi. Qirg'iziston fanlar Akademiyasi Botanika Institutida qand lavlagi, kanop, beda va boshqa ekinlarda tekinxo'rlik qiluvchi zarpechakka qarshi kurash usuli ishlab chiqildi. Buning uchun ekin dalalari alternariya zamburug'i sporalari bilan ishlov beriladi. Oradan 4-5 kun o'tgandan keyin zarpechak nobud bo'ladi. Olovli kultivatorlar yordamida begona o'tlarni kuydirish murakkabligi uchun deyarli qo'llanilmayapti.

Mulchalash usuli. Bu usulda begona o'tlar urug'ining unib chiqishiga, unganlarining esa usishiga yo'l qo'ymaslik va boshqa maqsadlarda er mulchalanadi. Mulchalash uchun maxsus qog'oz, polietilen plyonka, neft chiqindisi va boshqa narsalardan foydalanish mumkin. Yorug'lik va havo etarli bo'lmagani uchun begona o'tlarning ko'p qismi nobud bo'ladi. Fan va amaliyot shuni ko'rstayaptiki, begona o'tlarga qarshi kurashda biologik usul istiqbollidir.

XULOSA:

Dehqonchilik qilinadigan yerlarni begona o'tlardan toza bo'lishini ta'minlashda, ularga qarshi kurashishda begona o'tlarning tarqalishini oldini olish, qiruvchi va maxsus tadbirlar muhim ahamiyatga ega. Begona o'tlarni tarqalishini oldini olishda ichki va tashqi karantinni, yerga ekin ekish oldidan, ekin qator oralaridagi begona o'tlarni yo'qotish tadbirlarini, maxsus kurashish choralari (biologik, olovli, mulchalash) bilan qo'shib olib borilganda eng yuqori samaradorlikka, ya'ni ekinzorlardagi asosiy begona o'tlarni 85-95 foizini yo'qotishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Turdimetov Sh., Musurmanova M. Properties of Soils located in different Geomorphological Conditions. American Journal of Agriculture and Horticulture Innovations. Volume 02 Issue 11-2022. pp 01-06.
2. Musurmanova M.M Phacelia sideratining tuproq unumdorligini oshirishdagi ahamiyati. // International Journal of Education, Social & Humanities Finland Academic Research Science Publishers.
Volume-11 Issue – 12
3. Turdimetov Sh., Khudoyberdiyeva Z., Tadjibayev A. Quality Assessment of Gypsum Soils of Mirzachol Oasis. Journal of Population Therapeutics and Clinical Pharmacology, 2023. 30(12), pp. 295–301.